

Analysis of the concept of dissent in The Kalilah and Demna based on the perspectives of Michel Foucault, John Stuart Mill, and Thomas Hobbes*

Niloofar Ansari¹ | Mahmood Bashiri²

1. Corresponding author, Postdoctoral Graduate. Department of Persian Language and Literature, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Email: Niloofar.ansari@Modares.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Allameh Tabatabaee University, Tehran, Iran. Email: Mbashiri@atu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 26 January 2025

Received in revised form 5

May 2025

Accepted 13 May 2025

Published online 29 June

2025

Keywords:

Dissent,

Kalileh -Dmaneh,

Moral Value,

Social Relations

ABSTRACT

Purpose: The concept of dissent is one of the fundamental principles in social interactions that has been particularly considered in classical Iranian literature. «Kalileh and Demneh» as a literary work with deep cultural and philosophical roots provides a suitable opportunity to examine this concept. By depicting the complex relationships between characters and presenting instructive anecdotes, this work can help analyze dissent and its importance in human society.

The aim of this research is to analyze and examine dissent in «Kalileh and Demneh» in order to better understand how this concept is represented in the form of anecdotes and different characters, with a reflection on the perspectives of thinkers such as; «John Stuart Mill, Michel Foucault and Hobbes».

Method and Research: This research, using an analytical-descriptive method, examined the texts in «Kalileh-and dmaneh» and, by analyzing the content of various anecdotes, extracted and evaluated the effect of dissent on the behavior of the characters and the outcomes of the stories.

Findings and Conclusions: The findings of the research indicate that «Kalileh - Dmaneh» effectively represents the concept of dissent in the form of its characters and anecdotes. By emphasizing the importance of respecting the opinions of others, the diversity of views, and the need for dialogue in creating social coexistence, this work teaches readers that dissent is not only a moral value, but also an essential need for the advancement of society. In general, the analysis of dissent in «Kalileh-and-Dmaneh» by reflecting on the views of the aforementioned thinkers shows the diversity and complexity of this concept. Dissent can be considered as a tool for resistance and criticism of power (Foucault), a threat to social order and stability (Hobbes), and a factor for progress and freedom of expression (Mill). This diversity of views helps us to better understand dissent in different social and political contexts and emphasizes the necessity of accepting diversity and positive interaction between individuals.

*Cite this article: Ansari, Niloofar & Bashiri, Mahmood. (2025). Analysis of the concept of dissent in «Khelaiya and Demna» based on the views of Michel Foucault, John Stuart Mill and Thomas Hobbes. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 28 (57), 25-44. <http://doi.org/10.22103/jll.2025.24741.3182>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jll.2025.24741.3182>

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

Dissent refers to the acceptance and respect for different ideas, opinions, and approaches that contribute to enriching the human experience and fostering peaceful coexistence. Thinkers and researchers such as John Stuart Mill, Michel Foucault, and Hobbes have offered diverse perspectives on this subject, each emphasizing the significance of dissent in distinct ways.

Dissent has been effectively portrayed in various literatures and cultures, including classic texts such as *Kalilah and Demna*. As one of the most important literary works in Iran, this text explores themes of morality, society, and dissent through intricate narratives featuring animal characters. The anecdotes in this work demonstrate how accepting and respecting differing viewpoints can lead to a deeper understanding of the surrounding world.

In this article, we analyze dissent in the tales of *Kalilah and Demna* by reflecting on the ideas of the aforementioned thinkers as they relate to these stories. The aim is to identify and explain the significance of dissent within this literary work and its impact on social and cultural relations in contemporary society. Through an in-depth examination of the tales and their various characters, we seek to explore the role of dissent in addressing social challenges and enhancing mutual understanding.

2. Methodology

This research employs a combination of analytical and descriptive methods to study the text of *Kalilah and Demna*. The primary focus is to analyze various stories (anecdotes) within the text to understand how dissent—defined as disagreement or opposition to authority—influences the characters' behaviors and the outcomes of the narratives.

Key Methods Used:

- **Textual Analysis:** A detailed examination of the original writings of three thinkers (Foucault, Mill, and Hobbes) to identify and clarify their core ideas regarding dissent.
- **Comparative Analysis:** A comparison of the perspectives of Foucault, Mill, and Hobbes on dissent to highlight the strengths and limitations of each viewpoint.
- **Case Study:** An investigation of specific historical or literary examples of dissent, particularly within *Kalilah and Demna* and related works, to observe how dissent manifests in real or fictional contexts.
- **Qualitative Analysis:** Collection of data through interviews or surveys to understand people's opinions and experiences related to dissent.

Collectively, these methods aim to provide a comprehensive understanding of dissent and its societal implications.

Dissent has been a focal point for many philosophers and sociologists. This study specifically examines the perspectives of John Stuart Mill, Michel Foucault, and Hobbes on this topic.

3. Discussion

Textual Analysis of Dissent in *Kalilah and Demna* Based on John Stuart Mill's Theory

In his work *On Liberty*, John Stuart Mill asserts that freedom of expression and dissent are fundamental human rights. In *Kalilah and Demna*, numerous stories depict characters confronting challenges when expressing differing opinions and beliefs. These narratives illustrate how dissent can contribute to societal awareness and progress, while intolerance toward divergent views can precipitate corruption and crisis.

An analysis of dissent in the tales of *Kalilah and Demna*, informed by Mill's perspective, reveals dissent as a vital factor for social progress, freedom of expression, and cultural development. The stories symbolically emphasize the necessity of embracing diversity of thought and criticizing authoritarian practices. This interpretation encourages readers to appreciate the importance of dissent and freedom in society, fostering reflection on how these concepts may lead to a more just and liberated community.

Analysis of Dissent in *Kalilah and Demna* Based on Michel Foucault's Theory
Foucault's works extensively explore the concepts of power, knowledge, and their interrelationship, which provide a useful framework for examining dissent in classical literature such as *Kalilah and Demna*. Foucault argues that dissent functions as a tool of resistance against ruling authorities. He posits that power and knowledge mutually shape one another and that dissent can prompt criticism and transformation of power structures. Consequently, dissent is presented as a critical and enlightening act against social and political institutions.

In *Kalilah and Demna*, the narratives engage with themes of power and wisdom, subtly challenging dominant ideas of their time through stories and anecdotes. Analyzing dissent in these tales through Foucault's lens enhances understanding of the dynamic relationship between power, knowledge, and intellectual diversity. Through dissent and social critique, these literary texts offer profound insights into human society and its evolving challenges.

Analysis of Dissent in *Kalilah and Demna* Based on Hobbes's Perspective
Hobbes emphasizes that, to prevent chaos and war, individuals must submit to a central authority. In *Kalilah and Demna*, stories such as "The Lion and the Mouse" and "The Wolf and the Goat" implicitly critique power and social structures. Within these tales, dissent can be interpreted as resistance to ruling power. Characters often act out of fear or caution toward authority, engaging in debates regarding the legitimacy of power.

Analyzing dissent in *Kalilah and Demna* from Hobbes's viewpoint reveals how these stories challenge notions of power, human nature, and social interaction. Dissent is not

solely portrayed as a negative force but also as a means of criticism and social transformation. This analysis assists readers in comprehending the social and moral complexities inherent in dissent and its role in human survival and societal progress.

4. Conclusion

The analysis of dissent in *Kalilah and Demna* demonstrates that this concept functions not only as a critical and constructive instrument but also as a complex and multifaceted factor in the interplay of power and knowledge. Dissent in this literary work reminds us that questioning and scrutinizing dominant ideas and beliefs can lead to positive societal change.

According to the perspectives of Foucault, Mill, and Hobbes, dissent can be viewed as a positive and constructive force that promotes social and cultural advancement. It underscores the value of intellectual diversity and constructive criticism in improving social and political conditions.

Ultimately, the findings of this study emphasize the importance of dissent as a foundational pillar in fostering ethical behavior and positive social interactions. It can serve as a guide for individuals and communities in cultivating an environment of peaceful and respectful coexistence. As cultural heritage, the anecdotes of *Kalilah and Demna* remind us that dissent is not only a valuable principle but also an essential necessity for achieving social growth and development.

تحلیل مفهوم دگراندیشی در کلیه و دمنه بر مبنای دیدگاه میشل فوکو، جان استوارت میل و توماس هابز*

نیلوفر انصاری^۱ | محمود بشیری^۲

۱. نویسنده مسئول، دانش آموخته پسا دکتری، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. رایانامه: Nilloofar.ansari@Modares.ac.ir

۲. دانشیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: Mbashiri@atu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه: مفهوم دگراندیشی، یکی از اصول بنیادی در تعاملات اجتماعی است که به طور خاص در ادبیات کلاسیک ایران مورد توجه قرار گرفته است. «کلیله و دمنه» به عنوان یک اثر ادبی باریشه های عمیق فرهنگی و فلسفی، فرصتی مناسب برای بررسی این مفهوم فراهم می آورد. این اثر با به تصویر کشیدن روابط پیچیده میان شخصیت ها و ارائه حکایات آموزنده، می تواند به تجزیه و تحلیل دگراندیشی و اهمیت آن در جامعه انسانی کمک کند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۷	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۱۵	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۳	روش: این پژوهش با روش تحلیلی-توصیفی، به بررسی متون موجود در «کلیله و دمنه» پرداخته و با تحلیل محتوای حکایات مختلف، تأثیر دگراندیشی بر رفتار شخصیت ها و نتایج داستان ها استخراج و ارزیابی شده است.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۰۸	
کلیدواژه ها: دگراندیشی، کلیله و دمنه، ارزش اخلاقی، روابط اجتماعی،	یافته ها: یافته های پژوهش بیانگر آن است که «کلیله و دمنه» مفهوم دگراندیشی را، به طور مؤثری در قالب شخصیت ها و حکایات خود بازنمایی می کند. این اثر با تأکید بر اهمیت احترام به نظرات دیگران، تنوع دیدگاه ها و لزوم گفت و گو در ایجاد همزیستی اجتماعی، به خوانندگان می آموزد که دگراندیشی نه تنها یک ارزش اخلاقی، بلکه یک نیاز ضروری برای ارتقای جامعه است. به طور کلی، تحلیل دگراندیشی در «کلیله و دمنه» با تأمل در دیدگاه های اندیشمندان مذکور اندیشمند، نشان دهنده تنوع و پیچیدگی این مفهوم است. دگراندیشی می تواند به عنوان ابزاری برای مقاومت و نقد قدرت (فوکو)، تهدیدی برای نظم و ثبات اجتماعی (هابز) و عاملی برای پیشرفت و آزادی بیان (میل) در نظر گرفته شود. این تنوع در دیدگاه ها به ما کمک می کند تا دگراندیشی را در زمینه های مختلف اجتماعی و سیاسی بهتر درک کنیم و بر ضرورت پذیرش تنوع و تعامل مثبت میان افراد تأکید کنیم.

* استناد: انصاری، نیلوفر؛ بشیری، محمود. (۱۴۰۴). تحلیل مفهوم دگراندیشی در کلیله و دمنه بر مبنای دیدگاه میشل فوکو، جان استوارت میل و توماس هابز. نشر پژوهی ادب فارسی، ۲۸ (۵۷)، ۲۵-۴۴.

Doi: <http://doi.org/10.22103/jll.2025.24741.3182>

۱- مقدمه

دگراندیشی به معنای پذیرش و احترام به عقاید، نظرات و رویکردهای مختلف است که می‌تواند به غنای تجربه انسانی و تقویت همزیستی مسالمت‌آمیز کمک کند. اندیشمندان و محققانی نظیر؛ «جان استوارت میل» *John Stuart Mill*، میشل فوکو *Michel Foucault* و هابز *Hobbs* در این زمینه نظرات متنوعی ارائه داده‌اند که هر یک به‌نوعی بر اهمیت دگراندیشی تأکید کرده‌اند.

در ادبیات و فرهنگ‌های مختلف، ازجمله متون کلاسیک نظیر «کلیله‌ودمنه»، دگراندیشی به‌طور مؤثر به تصویر کشیده شده است. این اثر به‌عنوان یکی از مهم‌ترین متون ادبی ایران، با روایت‌های پیچیده‌ای از شخصیت‌های حیوانی به بررسی مفاهیم اخلاقی، اجتماعی و دگراندیشی می‌پردازد. حکایات این کتاب به ما نشان می‌دهد که چگونه می‌توان با پذیرش و احترام به نظرات دیگران به درک عمیق‌تری از دنیای اطراف دست یافت.

«کلیله‌ودمنه» با روایت داستان‌هایی که در آن‌ها شخصیت‌های مختلف با یکدیگر تعامل می‌کنند، نقش دگراندیشی را در فرآیندهای اجتماعی و فرهنگی برجسته می‌کند. این حکایات نه تنها به ما درس‌های اخلاقی می‌آموزند؛ بلکه به‌عنوان ابزاری برای فهم بهتر تنوع انسانی و ایجاد فضایی برای گفت‌وگو و تبادل نظر عمل می‌کنند.

در این مقاله، به تحلیل و بررسی دگراندیشی در حکایات «کلیله‌ودمنه» با تأملی در اندیشه‌های اندیشمندان مذکور در حکایات کلیله‌ودمنه خواهیم پرداخت. هدف ما شناسایی و تبیین اهمیت دگراندیشی در این اثر ادبی و تأثیر آن بر روابط اجتماعی و فرهنگی در جامعه معاصر خواهد بود. از این‌رو، با نگاهی عمیق به حکایات و شخصیت‌های مختلف این کتاب، به بررسی تأثیر دگراندیشی در رویارویی با چالش‌های اجتماعی و شناخت بهتر دیگران خواهیم پرداخت.

۱.۱- بیان مسئله

دگراندیشی به‌عنوان یک مفهوم کلیدی در تحلیل‌های اجتماعی و سیاسی، به بررسی و نقد ایده‌ها و باورهای غالب در یک جامعه می‌پردازد. حکایات کلیله‌ودمنه، به‌عنوان یک اثر ادبی و فلسفی که در قرن‌ها پیش نوشته شده و به موضوعات اخلاقی، اجتماعی و سیاسی پرداخته است؛ می‌تواند به‌عنوان یک منبع غنی برای بررسی دگراندیشی مورد استفاده قرار گیرد.

میشل فوکو با تأکید بر رابطه قدرت و دانش، به بررسی چگونگی شکل‌گیری و کنترل دگراندیشی در جوامع می‌پردازد. او معتقد است که دگراندیشی می‌تواند به‌عنوان یک ابزار مقاومت در برابر قدرت‌های حاکم عمل کند.

توماس هابز با تأکید بر ضرورت نظم اجتماعی و قدرت مرکزی، به بررسی دگراندیشی به‌عنوان تهدیدی برای ثبات اجتماعی می‌پردازد. او ممکن است دگراندیشی را عاملی خطرناک در نظر بگیرد که می‌تواند به هرج‌ومرج منجر شود.

جان استوارت میل به‌عنوان یک مدافع آزادی بیان، دگراندیشی را به‌عنوان یک عنصر ضروری برای پیشرفت اجتماعی و فکری می‌بیند. او بر این باور است که تنوع اندیشه‌ها و نقد ایده‌ها می‌تواند به بهبود جامعه کمک کند.

این مقاله به دنبال پاسخ به این سؤالات است: دگراندیشی چگونه در حکایات کلیله‌ودمنه تجلی یافته است؟ چه ارتباطی بین این تجلی و دیدگاه‌های فوکو، هابز و میل وجود دارد؟

با بررسی این مسائل، مقاله به تحلیل عمیق‌تری از دگراندیشی در حکایات کلیله‌ودمنه و تأثیر آن بر تفکر اجتماعی و سیاسی می‌پردازد.

۲.۱-پیشینه پژوهش

در زمینه دگراندیشی و تحلیل مؤلفه‌های آن در کتب ادبی و غیرادبی کلاسیک و معاصر ایران، تاکنون پژوهشی نگاشته نشده است؛ هرچند در آثار نویسندگان خارج از ایران، این نظریه، به‌طور کامل بررسی و معرفی شده است.

در میان آثار نگاشته شده در موضوع دگراندیشی می‌توان به کتاب‌هایی نظیر؛ «درباره آزادی» نوشته جان استوارت میل اشاره کرد. در این کتاب، میل درباره اهمیت آزادی بیان و دگراندیشی صحبت کرده و به تحلیل رابطه آن با توسعه فردی و اجتماعی می‌پردازد.

«جامعه باز و دشمنان آن» اثر کارل پوپر؛ در این کتاب، پوپر به نقد نظام‌های فکری بسته می‌پردازد و اهمیت دگراندیشی را تبیین می‌کند.

«دیرینه‌شناسی دانش» نوشته میشل فوکو؛ در این کتاب، فوکو به تحلیل قدرت و دانش می‌پردازد و به اهمیت گفت‌وگو و دگراندیشی اشاره می‌کند.

«ادبیات و جامعه‌شناسی» نوشته گیدنز؛ در این کتاب به بحث در مورد جامعه، فرهنگ و دگراندیشی می‌پردازد و نقش آن در جوامع چند فرهنگی را تحلیل می‌کند.

«چند فرهنگ گرایی و دموکراسی» نوشته تیلور چارلز؛ تیلور در این کتاب نیاز به دگراندیشی و پذیرش تنوع فرهنگی در جوامع دموکراتیک را بررسی می‌کند.

ازجمله پژوهش‌هایی با عناوین؛ «دگراندیشی و تأثیر آن بر مطالعات عاشورا در دوره معاصر در ایران»، نوشته سید محمد حسینی که در سال ۱۳۹۹ در نشریه تاریخ اسلام به چاپ رسیده است.

«برخی جریان‌های دگراندیش در عصر پهلوی»، نوشته دکتر محمد نبی سلیم که در سال ۱۳۸۶ در نشریه تاریخ به چاپ رسیده است.

تاکنون پژوهشی با این عنوان در ادبیات کلاسیک و معاصر ایران انجام نپذیرفته است.

۳.۱-اهمیت و ضرورت پژوهش

تحلیل مفهوم دگراندیشی در کلیه و دمنه بر مبنای دیدگاه میشل فوکو، جان استوارت میل و توماس هابز، به دلایل زیر از اهمیت و ضرورت بالایی برخوردار است:

۱. درک عمیق‌تر از دگراندیشی:

دگراندیشی به معنای پذیرش و احترام به نظرات و عقاید متفاوت است. با بررسی این مفهوم در آثار ادبی مانند کلیه و دمنه، می‌توان به درک بهتری از چگونگی شکل‌گیری و تکوین اندیشه‌های مختلف در جامعه دست یافت. این تحلیل می‌تواند به ما کمک کند تا بفهمیم چگونه دگراندیشی می‌تواند به عنوان یک ابزار برای پیشرفت اجتماعی و فرهنگی عمل کند.

۲. نقد قدرت و سلطه:

میشل فوکو به بررسی روابط قدرت و دانش پرداخته است. تحلیل دگراندیشی در کلیه و دمنه می‌تواند به ما نشان دهد که چگونه قدرت‌های مختلف در جامعه سعی در کنترل و محدود کردن اندیشه‌های متفاوت دارند. این نقد می‌تواند به ما کمک کند تا به چالش‌های موجود در جامعه معاصر بپردازیم و راهکارهایی برای مقابله با آن‌ها پیدا کنیم.

۳. آزادی و حقوق فردی:

جان استوارت میل به اهمیت آزادی فردی و حق انتخاب در جامعه تأکید دارد. بررسی دگراندیشی در این راستا می‌تواند به ما کمک کند تا بفهمیم چگونه آزادی بیان و اندیشه می‌تواند به تقویت جامعه و تنوع فرهنگی کمک کند. این موضوع به ویژه در جوامع امروزی که با چالش‌های مربوط به آزادی بیان مواجه هستند، اهمیت دارد.

۴. تأثیر بر سیاست و جامعه:

توماس هابز به بررسی طبیعت انسان و ضرورت نظم اجتماعی پرداخته است. تحلیل دگراندیشی در کلیه و دمنه می‌تواند به ما نشان دهد که چگونه اندیشه‌های مختلف می‌توانند بر ساختارهای سیاسی و اجتماعی تأثیر بگذارند. این موضوع می‌تواند به ما کمک کند تا درک بهتری از چالش‌های سیاسی معاصر و راهکارهای ممکن برای بهبود وضعیت اجتماعی پیدا کنیم.

۵. توسعه تفکر انتقادی:

پژوهش در این زمینه می‌تواند به توسعه تفکر انتقادی در میان خوانندگان و پژوهشگران کمک کند. با بررسی دیدگاه‌های مختلف و تحلیل آن‌ها، افراد می‌توانند توانایی تحلیل و ارزیابی نظرات مختلف را در خود تقویت کنند.

۶. تأثیر بر ادبیات و هنر:

کلیه و دمنه به عنوان یک اثر ادبی، می‌تواند به عنوان یک بستر برای بررسی دگراندیشی و تأثیر آن بر هنر و ادبیات مورد استفاده قرار گیرد. این تحلیل می‌تواند به ما کمک کند تا بفهمیم چگونه ادبیات می‌تواند به عنوان یک ابزار برای بیان و ترویج دگراندیشی عمل کند.

به طور کلی، پژوهش در موضوع تحلیل مفهوم دگراندیشی در کلیه و دمنه بر مبنای دیدگاه‌های میشل فوکو، جان استوارت میل و توماس هابز، نه تنها به درک بهتر از این مفهوم کمک می‌کند، بلکه می‌تواند به ما در مواجهه با چالش‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی معاصر یاری رساند. این پژوهش می‌تواند به عنوان یک منبع الهام‌بخش برای ایجاد تغییرات مثبت در جامعه عمل کند.

۲- بحث

کلیه و دمنه، اثر ادبی برجسته‌ای است که در قرن‌ها و فرهنگ‌های مختلف به عنوان منبعی غنی از حکایات تمثیلی و آموزه‌های اخلاقی شناخته شده است. این اثر که به زبان فارسی و به صورت داستان‌های حیوانی نوشته شده، به بررسی موضوعات پیچیده‌ای از جمله قدرت، عدالت و روابط انسانی می‌پردازد. یکی از مفاهیم کلیدی که در این اثر به آن پرداخته می‌شود، دگراندیشی است.

۱.۲- مبانی نظری

۱.۱.۲- دگراندیشی چیست؟

«دگراندیشی به معنای داشتن نظرات، عقاید و دیدگاه‌های متفاوت و غیرمتعارف از باقی افراد جامعه یا گروه خاصی است. این مفهوم در معانی مختلفی به کار می‌رود و می‌تواند به دگراندیشی در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، مذهبی و فرهنگی اشاره داشته باشد.» (میل، ۱۳۹۲: ۵۶)

در اصل، دگراندیشی می‌تواند به نقد و بررسی نظام‌های فکری غالب کمک کند و فضای گفت‌وگو و تضارب آرا را ایجاد نماید. (هربرت، ۱۹۶۴: ۲۱۱) «دگراندیشان معمولاً با پذیرش تنوع و تفاوت در علایق و باورها، به دنبال گسترش آگاهی و فهم جامعه هستند. این امر می‌تواند باعث پیشرفت فکری و فرهنگی در جوامع گردد اما در برخی موارد نیز ممکن است باچالش‌ها و مقاومت‌هایی از سوی نظام‌های فکری غالب مواجه شوند.» (گیدنز، ۲۰۰۶: ۲۱۱)

۲.۱.۲- ویژگی‌ها و اصول دگراندیشی

دگراندیشی ویژگی‌ها و اصول خاصی دارد که در تحلیل و اعمال آن تأثیرگذار است. این اصول، به شرح زیر قابل توجه هستند:

(۱) جست‌وجوی حقیقت

یکی از اصول بنیادین دگراندیشی جست‌وجوی حقیقت است. این حقیقت می‌تواند در قالب‌های مختلفی مانند علم، اخلاق، سیاست و فرهنگ مطرح شود. «دگراندیشی به معنای پذیرش حقیقت‌هایی است که ممکن است مخالف با دیدگاه‌های غالب و مسلط باشند. به همین دلیل، جست‌وجوی حقیقت، نیازمند نقد و بازاندیشی است.» (پوپر، ۱۴۰۰: ۶۶)

(۲) آزادی اندیشه

دگراندیشی با آزادی اندیشه ارتباط مستقیم دارد. به‌ویژه در جوامعی که آزادی بیان محدود شده، دگراندیشی به‌عنوان ابزاری برای مقاومت و بازسازی اندیشه‌های اجتماعی، اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند. «آزادی اندیشه به افراد این امکان را می‌دهد که از قوانین و نهادهای محدودکننده تفکر و عقیده خارج شوند و به تفکر مستقل دست یابند.» (میشل، ۱۹۷۲: ۲۲)

(۳) تحمل تنوع و تفاوت‌ها

دگراندیشی در اصل به معنای تحمل و پذیرش تنوع اندیشه‌ها و تفاوت‌ها است. «این ویژگی در جوامعی که اختلاف‌های فرهنگی، دینی و اجتماعی زیاد است، می‌تواند به همزیستی مسالمت‌آمیز و احترام به هویت‌های متفاوت کمک کند.» (دانلی، ۲۰۱۳: ۲۱)

۲.۲- دیدگاه اندیشمندان در مورد دگراندیشی

دگراندیشی موضوعی است که در فلسفه و جامعه‌شناسی توجه بسیاری از اندیشمندان را به خود جلب کرده است. در اینجا نظریات سه اندیشمند مهم یعنی «جان استوارت میل، میشل فوکو و هابز» در مورد دگراندیشی را بررسی می‌کنیم:

جان استوارت میل در مکتوباتش به اهمیت آزادی بیان و دگراندیشی در تحقق جامعه‌ای مناسب و پویا پرداخته است. او باور داشت که تنوع آرای انسانی به عمیق‌تر شدن فهم ما از حقیقت و کاهش تعصب کمک می‌کند. با نظریات میل، درباره آزادی اندیشه و تفاوت نظرات، می‌توان به بررسی ارزش دگراندیشی در جوامع پرداخت. (میل، ۱۸۵۹: ۸۷)

میشل فوکو نیز در آثارش به بررسی روابط قدرت و دانش پرداخته و به ما یادآور می‌شود که دگراندیشی می‌تواند به‌عنوان یک چالش برای ساختارهای قدرت موجود عمل کند. او با نظریات خود درباره قدرت و دانش، به شناسایی و تحلیل دگراندیشی و حاشیه‌نشینی اندیشمندان پرداخته است. (میشل، ۱۹۷۷: ۲۲)

تئوری‌های هابز درباره وضعیت طبیعی و حقوق بشر می‌تواند زمینه‌ای برای بررسی دگراندیشی در متون کلاسیک مانند «کلیله و دمنه» فراهم کند. (هابز، ۱۴۰۲: ۶۵)

۱.۲.۲- تحلیل دگراندیشی در حکایات کلیله و دمنه بر اساس دیدگاه جان میل

تحلیل دگراندیشی در حکایات «کلیله و دمنه» بر اساس دیدگاه جان میل می‌تواند به بررسی عشق به آزادی، تنوع اندیشه و لزوم پذیرش دگراندیشی در جامعه بپردازد. جان میل، به‌عنوان یک فیلسوف لیبرال در آثارش به اهمیت آزادی بیان و تنوع نظرات تأکید می‌کند و این مباحث می‌توانند درک عمیق‌تری از حکایات «کلیله و دمنه» ارائه کنند.

۱. آزادی و دگراندیشی

جان میل در کتاب «*On Liberty*» به این نکته اشاره می‌کند که آزادی بیان و دگراندیشی از حقوق بنیادین انسان است. (میل، ۱۳۹۲: ۷۸)

در «کلیله و دمنه»، داستان‌های بسیاری وجود دارند که در آن‌ها شخصیت‌ها برای ابراز نظرات و باورهای متفاوت خود با چالش‌ها روبرو می‌شوند. این داستان‌ها نشان می‌دهند که چگونه دگراندیشی می‌تواند به آگاهی و پیشرفت جامعه کمک کند و عدم تحمل نسبت به دیدگاه‌های متفاوت می‌تواند به فساد و بحران منجر شود.

۲. نقش اکثریت و اقلیت

«جان میل به حرکت از اکثریت به سوی اقلیت و اهمیت رأی اقلیت تأکید می‌کند.» (همان: ۷۹) در حکایات «کلیله و دمنه»، می‌توان شخصیت‌هایی را مشاهده کرد که باوجود فشار اکثریت، به دنبال ابراز نظر خود هستند. شخصیت‌هایی که بر دگراندیشی خود پابیندند، عموماً به‌عنوان نمایندگان صداهای حاشیه‌ای عمل می‌کنند و می‌توانند به چالش‌های اجتماعی و اخلاقی اعتراض کنند.

۳. تأثیر تنوع نظرات بر رشد اجتماعی

یکی از اصول کلیدی در فلسفه میل این است که تنوع نظرات باعث رشد و شکوفایی انسان‌ها و جوامع می‌شود. (میل، ۱۳۹۲: ۷۹) در «کلیله و دمنه»، داستان‌ها می‌توانند به‌عنوان نمادهایی از این تنوع عمل کنند. شخصیت‌ها از طریق تجارب و داستان‌های خود، مسائل پیچیده اجتماعی و سیاسی را بررسی می‌کنند و به خوانندگان یادآوری می‌کنند که پذیرش دگراندیشی به نفع رشد اجتماعی و فرهنگی است.

۴. نقد قدرت و استبداد

میل به نقد قدرت و استبداد شغف دارد و بر این باور است که نظارت بر سلطه‌گران ضروری است. دگراندیشی در «کلیله و دمنه» می‌تواند به‌عنوان یک ابزار نقد به کار رود. شخصیت‌هایی مانند «شیر» و «موش» ممکن است نشان‌دهنده قدرت‌های قهری باشند که با دگراندیشی شخصیت‌های دیگر در داستان‌ها به چالش کشیده می‌شوند. این چالش‌ها می‌توانند نشان‌دهنده‌ی نیاز به نظارت بر قدرت و طرد استبداد باشند.

«ملک گفت: هر که در میان شما کیاستی و دهائی دارد، باید که حاضر شود تا مشاورتی فرمائیم که امضای عزیمت پیش از مشورت از اخلاق مقبلان خردمند دور افتد. یکی از دُهاَتِ ایشان، پیروز نام پیش رفت و ملک او را بغزارتِ عقل و متانتِ رأی شناختی و گفت اگر بیند ملک مرا برسالت فرستد و امینی را بمشارفت با من نامزد کند تا آنچه گویم و کنم بعلوم او باشد.» (مجتبی مینوی، ۱۳۸۵: ۲۰۳)

تحلیل دگراندیشی در حکایات «کلیله و دمنه» بر اساس دیدگاه جان میل نشان می‌دهد که دگراندیشی می‌تواند عاملی حیاتی برای پیشرفت اجتماعی، آزادی بیان و رشد فرهنگی باشد. داستان‌ها به شکل نمادین، ضرورتی برای پذیرش تنوع اندیشه و نقد قدرت شیوه‌های استبدادی را مطرح می‌کنند. این تحلیل می‌تواند به خوانندگان کمک کند تا به اهمیت دگراندیشی و آزادی در جامعه بپردازند و تأمل کنند که چگونه این مفاهیم می‌توانند منجر به جامعه‌ای عادلانه‌تر و آزادتر شوند.

۲.۲.۲- تحلیل دگراندیشی در کلیله و دمنه بر اساس نظریه میشل فوکو

تحلیل دگراندیشی در «کلیله و دمنه» بر اساس نظریه میشل فوکو می‌تواند از زوایای مختلفی مورد بررسی قرار گیرد. فوکو، به‌ویژه در آثارش به مفهوم قدرت، دانش و رابطه‌ی آن‌ها اشاره می‌کند و این مفاهیم می‌توانند در بررسی دگراندیشی در متون کلاسیک و ادبیات همچون «کلیله و دمنه» به کار گرفته شوند.

۱. قدرت و دانش

فوکو بر این باور است که «دگراندیشی می‌تواند به عنوان ابزاری برای مقاومت در برابر قدرت‌های حاکم عمل کند. او معتقد است که دانش و قدرت به طور متقابل بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند و دگراندیشی می‌تواند به نقد و بازنگری در ساختارهای قدرت منجر شود. در این راستا، دگراندیشی به عنوان یک عمل انتقادی و آگاهی‌بخش در برابر نهادهای اجتماعی و سیاسی مطرح می‌شود.» (میسل، ۱۹۷۲: ۲۳)

در «کلیله و دمنه»، داستان‌ها و حکایات از طریق روایت‌هایی که به قدرت و حکمت می‌پردازند، می‌توانند دگراندیشی را به چالش بکشند. این متون به‌نوعی می‌توانند دیدگاه‌هایی را مطرح کنند که در تضاد با ایده‌های غالب زمان خود هستند.

۲. پدیده‌های حاشیه‌ای

فوکو به اهمیت صداها و حاشیه‌ای و دگراندیشی اشاره می‌کند. (همان: ۲۴) در «کلیله و دمنه»، شخصیت‌های حاشیه‌ای و داستان‌های آن‌ها می‌توانند، نمایانگر دگراندیشی باشند و بازتاب‌دهنده نگرش‌های متفاوت نسبت به قدرت و مسئولیت باشند. این شخصیت‌ها اغلب از روش‌های غیرمعارف برای ابراز باورها و دیدگاه‌های خود استفاده می‌کنند.

۳. نقد اجتماعی

داستان‌های «کلیله و دمنه» جنبه‌های مختلفی از زندگی اجتماعی، اخلاقی و سیاسی را به تصویر می‌کشند. این حکایات می‌توانند به‌عنوان یک نقد اجتماعی تلقی شوند که دگراندیشی را در مقابل سنت‌ها و هنجارهای اجتماعی قرار می‌دهند. از طریق داستان‌ها، نویسنده می‌تواند به چالش کشیدن قدرت‌های اصلی و سیستم‌های اجتماعی موجود بپردازد.

۴. تنوع اندیشه

طبق نظریه فوکو، «وجود تنوع در اندیشه‌ها و صداها مختلف ضروری است.» (میسل، ۱۹۷۲: ۲۵)

«کلیله و دمنه» با استفاده از قالب داستانی خود، می‌تواند مکانی برای ابراز این تنوع باشد. داستان‌ها به نحوی طراحی شده‌اند که هر یک می‌تواند ایده‌ها و عقاید جدیدی را ارائه دهد که مخالف برداشت‌های رایج است.

۵. دگراندیشی به عنوان قدرت

در دیدگاه فوکو، «دگراندیشی خود می‌تواند به عنوان نوعی قدرت متمایز در نظر گرفته شود.» (میسل، ۱۹۷۲: ۳۰) در «کلیله و دمنه»، نویسنده دگراندیشی را به عنوان ابزاری برای انتقال حکمت و آموزش به کار می‌گیرد. این دگراندیشی می‌تواند به نفوذ بر راستای تفکر و عمل شخصیت‌ها و خوانندگان کمک کند و به‌نوعی ایجاد قدرت کند.

«غوکى در جوار ماری وطن داشت، هرگاه که بچه کردی، مار بخوردی و او بر پنج پایکی دوستی داشت. بنزدیک او رفت و گفت: ای بذار، کار مرا تدبیری اندیش که مرا خصم قوی و دشمن مستولی پیدا آمده است، نه با او مقاومت می‌توانم کردن و نه از اینجا تحویل که موضع خوش و بقعت نزه است. پنج پایک گفت: با دشمن غالب توانا جز بمکر دست نتوان یافت و فلان جای، یک راسو است، یکی ماهی چند بگیر و بکش و پیش سوراخ راسو تا جایگاه مار میافگن تا راسو یگان یگان می‌خورد، چون بمار رسید ترا از جور او باز رهاوند. غوک بدین حیلت مار را هلاک کرد.» (مجتبی مینوی، ۱۳۸۵: ۱۱۹)

تحلیل دگراندیشی در «کلیله و دمنه» با استفاده از نظریات فوکو می‌تواند به درک بهتر از رابطه بین قدرت، دانش و تنوع اندیشه کمک کند. این متون ادبی با بازتاب دگراندیشی‌ها و نقدهای اجتماعی می‌توانند درک عمیق‌تری از جامعه انسانی و چالش‌های آن در زمان‌های مختلف ارائه دهند.

میشل فوکو، فیلسوف و جامعه‌شناس فرانسوی، در نظریات خود به قدرت، دانش و روابط اجتماعی توجه خاصی دارد. او دگراندیشی را به عنوان عاملی کلیدی در نقد و تحلیل فضای اجتماعی و سیاسی می‌بیند.

۳.۲.۲- تحلیل دگراندیشی در حکایات کلیله و دمنه بر اساس دیدگاه هابز

تحلیل دگراندیشی در حکایات «کلیله و دمنه» بر اساس دیدگاه توماس هابز می‌تواند به ما کمک کند تا به چالش‌ها و سؤالات مربوط به قدرت، همکاری و طبیعت انسانی در این متون ادبی بپردازیم. هابز با نظریه‌هایش درباره وضعیت طبیعی انسان و ضرورت ایجاد نظم اجتماعی، چارچوبی برای تحلیل این حکایات ارائه می‌دهد.

۱. وضعیت طبیعی و خودخواهی انسان

هابز در اثر معروف خود «لیویاتان» به وضعیت طبیعی انسان و رفتارهایی که از آن ناشی می‌شود پرداخته است. او معتقد است که «در غیاب حکومت یا ساختارهای اجتماعی، انسان‌ها به دلیل خودخواهی و تمایلات ذاتی‌شان در حال جنگ و نزاع خواهند بود.» (هابز، ۱۴۰۲: ۶۵) در «کلیله و دمنه»، شخصیت‌های مختلف داستان‌ها، مانند گرگ و بزغاله، نمایانگر ابعاد مختلف این وضعیت طبیعی هستند و می‌توانند دگراندیشی را به چالش بکشند. داستان‌ها به ما نشان می‌دهند که چگونه شخصیت‌ها ممکن است به منافع شخصی خود فکر کنند و در پی آن دگراندیشی‌های خود را بروز دهند.

۲. قدرت و مشروعیت

هابز بر این نکته تأکید دارد که «برای جلوگیری از آشفتگی و جنگ، مردم باید به یک قدرت مرکزی تسلیم شوند.» (هابز، ۱۴۰۲: ۶۶) در حکایات «کلیله و دمنه»، داستان‌هایی مانند «داستان شیر و موش» و «داستان گرگ و بزغاله» می‌توانند به نقد قدرت و ساختارهای اجتماعی اشاره کنند. در این حکایات، دگراندیشی می‌تواند نمایانگر مقاومت در برابر قدرت حاکم باشد. شخصیت‌ها ممکن است به دلیل ترس از قدرت اراده کنند و در نتیجه، به بحث و جدل در مورد مشروعیت قدرت بپردازند.

۳. همکاری و عواقب اجتماعی

«هابز به ضرورت قرارداد اجتماعی و همکاری بین افراد تأکید دارد.» (هابز، ۱۴۰۲: ۶۷) در «کلیله و دمنه»، می‌توان مشاهده کرد که چگونه دگراندیشی و اختلاف نظر می‌تواند منجر به ایجاد همکاری یا بحران‌های اجتماعی شوند. به عنوان مثال، در برخی از داستان‌ها، شخصیت‌ها مجبور به همکاری برای بقا و مواجهه با تهدیدات دیگر می‌شوند؛ این کار می‌تواند به نوعی دگراندیشی تلقی شود که به ایجاد تنوع و همکاری مثبت منجر گردد.

«صیاد پیش آمد و جال باز کشید و حبه بینداخت و در کمین بنشست. ساعتی بود، قومی کبوتران برسیدند و سر ایشان کبوتری بود که او را مطوقه گفتندی و در طاعت و مطاوعت او روزگار گذاشتندی؛ چندانکه دانه بدیدند غافل وار فرود آمدند و جمله در دام افتادند و صیاد شادمان گشت و گرازان بتگ ایستاد تا ایشان را در ضبط آرد و کبوتران اضطرابی می‌کردند و هریک خود را می‌کوشید. مطوقه گفت: جای مجادله نیست، چنان باید که همگان استخلاص یاران را مهم تر از تخلص خود شناسند و حالی صواب آن باشد که جمله بطریق تعاون قوتی کنید تا دام از جای بگیریم که رهائش ما در آنست. کبوتران فرمان وی بکردند و دام برکنندند و سرخویش گرفت.» (مجتبی مینوی، ۱۳۸۵: ۱۵۹)

۴. دگراندیشی به عنوان ابزاری برای تغییر

هابز همچنین به این نکته اشاره می‌کند که «دگراندیشی می‌تواند نوعی ابزار برای ایجاد تغییرات اجتماعی باشد.» (جی فیس، ۱۴۰۲: ۱۰۳) در «کلیله و دمنه»، شخصیت‌ها ممکن است از طریق انتقاد از وضعیت موجود یا بر اساس تجربیات خود، به سؤالاتی درباره قدرت و اخلاق اجتماعی پاسخ دهند. این دگراندیشی می‌تواند منجر به آگاهی و تغییر در سامانه‌های اجتماعی آنان شود.

تحلیل دگراندیشی در «کلیله و دمنه» بر پایه نظریات هابز نشان می‌دهد که قدرت، طبیعت انسان و تعاملات اجتماعی چگونه در این حکایات به چالش کشیده می‌شوند. دگراندیشی نه تنها به عنوان یک عنصر منفی بلکه به عنوان ابزاری برای نقد و تغییر در جامعه مورد توجه قرار می‌گیرد. این تحلیل می‌تواند به خوانندگان در درک بهتر پیچیدگی‌های اجتماعی و اخلاقی کمک کند و نشان دهد که چگونه دگراندیشی می‌تواند به بقا و پیشرفت انسان کمک کند.

۳.۲- جنبه‌های مختلف دگراندیشی در حکایات کلیله و دمنه

متن در حکایات کلیله و دمنه، به‌ویژه در داستان‌های مختلف، حیوانات که نقش انسان‌ها را بازی می‌کنند، مفاهیم نقد، مخالفت با وضعیت موجود و دگراندیشی به گونه‌ای ضمنی یا آشکار مطرح می‌شود. در این داستان‌ها، همواره از طریق شخصیت‌ها و رفتارشان، از افراد خواسته می‌شود که بر اساس فکر و عقل خود تصمیم بگیرند و از اتباع بی‌چون و چرا از یک نظارت اجتماعی یا فرمانهای نابجا خودداری کنند.

به‌طور کلی، می‌توان گفت که این کتاب در بسیاری حکایات خود به‌نوعی از چالش با دیدگاه‌های غالب و پرسشگری اشاره دارد که به‌نوعی به دگراندیشی نزدیک است. در این کتاب، دگراندیشی نه به صورت یک مبارزه آشکار علیه باورهای اجتماعی، بلکه در قالب انتقاد از وضعیت موجود، پرسشگری از تفسیرهای رسمی و پذیرش تنوع در تفکرات بیان می‌شود. این مفهوم در بسیاری از حکایات به صورت زیرکانه و به‌طور غیرمستقیم مطرح شده است. حیوانات در داستان‌ها، با ویژگی‌های خاص خود، نظرات متفاوت و یا دگراندیشانه دارند، در نهایت موفق به بهبود وضعیت می‌شوند. در کتاب کلیله، مهم‌ترین مسئله، پذیرش تفکرات و ایده‌های جدید به‌ویژه در مقابل باورهای سنتی و نهادینه شده است. این نوع نگاه، می‌تواند به عنوان یک مدل از دگراندیشی در نظر گرفته شود که به توانایی در برابر تفکرات غالب و پذیرش اندیشه‌های متفاوت اشاره دارد.

۱.۳.۲- نقد نابرابری و تبعیض

داستان‌ها به بررسی روابط قدرت و نابرابری اجتماعی می‌پردازند. شخصیت‌هایی مانند «دمنه» به عنوان یک روباه، نشان‌دهنده توانایی تفکر انتقادی و دگراندیشی در برابر نابرابری‌ها و ستم‌ها هستند.

در «کلیله و دمنه»، نقد نابرابری و تبعیض به‌طور غیرمستقیم و از طریق حکایات و تمثیل‌های مختلف به تصویر کشیده شده است. در اینجا به چندین شاهد مثال از دگراندیشی در زمینه نقد نابرابری و تبعیض می‌پردازیم:

حکایت «موش و گربه»

در این حکایت، موش‌ها به دلیل ترس از گربه‌ها، تصمیم می‌گیرند که راهکاری برای زنده ماندن پیدا کنند. این حکایت نقدی بر نابرابری در روابط قدرت بین موش‌ها و گربه‌هاست و نشان‌دهنده تأثیر دگراندیشی به منظور مقابله با ستم و ستمگری است. موش‌ها باید یاد بگیرند که علاوه بر سرسپردگی به قدرت، به فکر چاره و تدبیری برای خود نیز باشند. (مینوی، ۱۳۸۵: ۲۶۷)

حکایت موش و گربه در کلیله و دمنه، داستانی است که به بررسی روابط قدرت و تبعیض در جامعه می‌پردازد. این داستان به‌نوعی نمادین، تضاد میان ضعیف و قوی و همچنین نابرابری‌های اجتماعی است.

موش، نماینده‌ی قشر ضعیف و آسیب‌پذیر جامعه است. در تلاش است تا با استفاده از هوش و تدبیر خود از خطرات فرار کند. به گربه نزدیک می‌شود تا از او کمک بگیرد، نشان‌دهنده‌ی نیاز به همکاری و اتحاد در برابر تهدیدات است.

گربه نماد قدرت و سلطه است که در دام گرفتار شده و به‌نوعی ضعف خود را نشان می‌دهد. در ابتدا به موش اعتماد نمی‌کند و به او شک دارد که نشان‌دهنده‌ی عدم اعتماد در روابط قدرت است.

نابرابری قدرت

گربه به‌عنوان یک شکارچی، قدرت بیشتری نسبت به موش دارد اما در این داستان، خود در موقعیت ضعف قرار می‌گیرد. موش به دلیل شرایط ناگوار، به گربه نزدیک می‌شود و این نشان‌دهنده‌ی تلاش ضعیفان برای بقا در برابر قوی‌ترهاست.

تبعیض در روابط

موش به گربه پیشنهاد صلح می‌دهد، اما این صلح به دلیل نیاز موش به بقا و نجات از خطرات است. این موضوع نشان‌دهنده‌ی این است که در شرایط نابرابر، روابط انسانی تحت تأثیر نیازها و منافع شخصی قرار می‌گیرد.

حکایت موش و گربه در کلیله‌و‌دمنه، به‌خوبی نابرابری‌های اجتماعی و تبعیض‌های موجود در روابط انسانی را به تصویر می‌کشد. این داستان به ما یادآوری می‌کند که در دنیای واقعی، همکاری و اتحاد میان قشرهای مختلف جامعه می‌تواند به نجات و بهبود وضعیت کمک کند، حتی در شرایطی که نابرابری و تبعیض حاکم است. (دهقانیان، ۱۳۸۹: ۱۰۳)

حکایت «پادشاه و برهمنان»

در این داستان، شغالی که به‌دقت به شعر و نثر توجه می‌کند، می‌فهمد که نباید قضاوت‌های نادرست بر اساس تنها یک زاویه از واقعیت داشته باشد. وی از تبعیضی که بر اساس انشای افراد انجام می‌شود، انتقاد می‌کند و جمع‌آوری نظرات و انتقادات مختلف را به‌عنوان راهی برای جلوگیری از جهل و نادانی در نظر می‌گیرد. (مینوی، ۱۳۸۵: ۳۴۵)

حکایت‌های کلیله‌و‌دمنه، به‌ویژه داستان پادشاه و برهمنان، به بررسی روابط قدرت و نابرابری‌های اجتماعی می‌پردازد. این داستان‌ها به‌عنوان آینه‌ای از هرم قدرت در جوامع شرقی، به تحلیل ساختارهای اجتماعی و سیاسی می‌پردازند.

شاه نماینده قدرت مطلق و نماد حاکمیت است. او تصمیمات کلیدی را اتخاذ می‌کند و بر زندگی رعیت تأثیر می‌گذارد. وزیر به‌عنوان مشاور و نماینده منافع خاص، ممکن است در پی منافع شخصی خود باشد و به تبعیض در تصمیم‌گیری‌ها دامن بزند.

تبعیض و نابرابری

شاه به‌عنوان یک فرد، قدرت را در دست دارد و این قدرت می‌تواند به نابرابری‌های اجتماعی منجر شود. داستان به‌طور ضمنی به نقد نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه قدرت می‌تواند به سوءاستفاده و تبعیض منجر شود. (شریف پور، ۱۳۸۷: ۶۰)

عدالت

داستان‌ها به اهمیت عدالت و انصاف در حکومت‌داری اشاره دارند و نشان می‌دهند که نابرابری می‌تواند به فساد و بی‌اعتمادی منجر شود.

مسئولیت‌پذیری

شاه و وزیر باید نسبت به تصمیمات خود پاسخگو باشند و به منافع عمومی توجه کنند.

حکایت شاه و وزیر در کلیله‌و‌دمنه، به‌عنوان یک نقد اجتماعی، به بررسی تبعیض و نابرابری در جوامع می‌پردازد.

این داستان‌ها نه تنها به تحلیل روابط قدرت می‌پردازند، بلکه به خواننده یادآوری می‌کنند که عدالت و مسئولیت‌پذیری از ارکان اصلی یک حکومت خوب هستند.

۲.۳.۲- تنوع دیدگاه‌ها

حکایت‌های مختلف در «کلیله و دمنه» به وجود دیدگاه‌های متفاوت و تنوع در عقاید اشاره دارند. هر شخصیت نماینده نوع خاصی از تفکر و نگرش اجتماعی است که می‌تواند به نقد رفتارهای موجود جامعه بپردازد.

در «کلیله و دمنه»، تنوع دیدگاه‌ها و دگراندیشی به طور مؤثری از طریق داستان‌ها و شخصیت‌های مختلف به تصویر کشیده شده است. در اینجا به ذکر مثال از تنوع دیدگاه‌ها و نقد تفکرات محدود در این اثر می‌پردازیم.

حکایت «مرغانی که می‌خواستند بوم را امیر خویش کنند»

داستان «مرغانی که می‌خواستند بوم را امیر خویش کنند» یکی از حکایات معروف کلیله و دمنه است که به بررسی تنوع دیدگاه‌ها و نظرات در مورد رهبری و انتخاب امیر می‌پردازد. (مینوی، ۱۳۸۵: ۲۰۱) این داستان به خوبی نشان می‌دهد که چگونه دیدگاه‌های مختلف می‌توانند در یک جامعه وجود داشته باشند و هر یک از آن‌ها می‌تواند تأثیرات خاص خود را بر روند تصمیم‌گیری‌ها داشته باشد. در ادامه به تحلیل تنوع دیدگاه‌ها می‌پردازیم. (شریف پور، ۱۳۸۷: ۶۱)

تنوع در انتخاب رهبری

شخصیت‌ها: در این داستان، مرغ‌ها به دنبال انتخاب یک امیر برای خود هستند و هر یک از آن‌ها دیدگاه خاصی در مورد اینکه چه کسی باید امیر باشد، دارند. این تنوع در انتخاب رهبری نشان‌دهنده این است که در هر جامعه‌ای، افراد با ویژگی‌ها و نظرات مختلف وجود دارند که می‌توانند بر تصمیمات جمعی تأثیر بگذارند. این موضوع به ما یادآوری می‌کند که انتخاب رهبری باید با توجه به نیازها و خواسته‌های جامعه انجام شود.

نقد بر قدرت و رهبری

شخصیت بوم: بوم به عنوان یک پرنده بزرگ و قدرتمند معرفی می‌شود که مرغ‌ها او را به عنوان امیر خود انتخاب می‌کنند. انتخاب بوم به عنوان امیر می‌تواند به نقد قدرت و رهبری اشاره داشته باشد. بوم به دلیل قدرت و جثه‌اش مورد توجه قرار می‌گیرد اما این انتخاب ممکن است به دلیل عدم درک کامل از نیازها و خواسته‌های جامعه مرغ‌ها باشد. این موضوع به ما یادآوری می‌کند که قدرت باید با مسئولیت و درک عمیق از نیازهای جامعه همراه باشد.

تأثیرات تصمیمات جمعی

نتیجه انتخاب: در نهایت، انتخاب بوم به عنوان امیر ممکن است به نتایج ناگواری منجر شود، زیرا او نمی‌تواند به خوبی نیازهای مرغ‌ها را درک کند و به آن‌ها خدمت کند.

این موضوع نشان می‌دهد که تصمیمات جمعی باید با دقت و توجه به عواقب آن‌ها اتخاذ شوند. تنوع دیدگاه‌ها می‌تواند به غنای تصمیم‌گیری کمک کند، اما در عین حال، اگر این تنوع به درستی مدیریت نشود، می‌تواند به نتایج منفی منجر شود.

نقش مشورت و گفتگو

در این داستان، مرغ‌ها به جای مشورت و گفتگو، به سرعت به انتخاب بوم می‌پردازند.

این موضوع به اهمیت مشورت و گفتگو در فرآیند تصمیم‌گیری اشاره دارد. اگر مرغ‌ها به تنوع دیدگاه‌ها توجه می‌کردند و با یکدیگر مشورت می‌کردند، ممکن بود به انتخاب بهتری دست یابند. این نکته به ما یادآوری می‌کند که در هر جامعه‌ای، گفتگو و تبادل نظر می‌تواند به بهبود تصمیمات کمک کند.

داستان «مرغانی که می‌خواستند بوم را امیر خویش کنند» به خوبی تنوع دیدگاه‌ها و نظرات در مورد رهبری و انتخاب امیر را به تصویر می‌کشد. این داستان به ما یادآوری می‌کند که در هر جامعه‌ای، افراد با ویژگی‌ها و نظرات مختلف وجود دارند و انتخاب رهبری باید با توجه به نیازها و خواسته‌های جامعه انجام شود. همچنین، اهمیت مشورت و گفتگو در فرآیند تصمیم‌گیری و تأثیرات آن بر نتایج تصمیمات جمعی نیز از دیگر نکات مهم این حکایت است.

۳.۳.۲- پند و عبرت

داستان‌ها معمولاً با پندهای اخلاقی همراه هستند که به مخاطبان درباره اهمیت انتقاد و سؤال از وضعیت موجود هشدار می‌دهند. این خود نوعی دگراندیشی است که سبب تحول و تغییر در روش‌های تفکر می‌شود.

در «کلیله و دمنه»، پند و عبرت‌های اخلاقی و اجتماعی بسیار زیادی وجود دارد که نشان‌دهنده دگراندیشی و اهمیت تفکر عمیق در موضوعات مختلف است. (شیخ‌لووند، ۱۳۹۵: ۱۴۰) این عبارات و داستان‌ها به‌نوعی به نقد رفتارها، نابرابری‌ها و پندهایی در مورد زندگی انسان‌ها و روابط اجتماعی آن‌ها پرداخته‌اند. در ادامه به برخی از این مثال‌ها اشاره می‌کنم:

حکایت «زاغ و گرگ و شغال و شیر و شتر»

حکایت «زاغ و گرگ و شغال و شیر و شتر» در کلیله و دمنه، به بررسی موضوعاتی چون فریبکاری، قدرت و عواقب رفتارهای ناپسند می‌پردازد. (مینوی، ۱۳۸۵: ۱۰۶) این حکایت به خوبی پند و عبرت‌های اخلاقی را در قالب داستانی جذاب و آموزنده ارائه می‌دهد. در ادامه، به تحلیل پند و عبرت‌های این حکایت می‌پردازیم.

فریبکاری و عواقب آن

شخصیت‌ها: زاغ و گرگ به عنوان نمادهای فریبکاری و نیرنگ در این حکایت معرفی می‌شوند.

پند و عبرت: زاغ به دلیل فریبکاری و نیرنگ، در نهایت دچار مشکل می‌شود. این موضوع به ما یادآوری می‌کند که فریبکاری و نیرنگ نه تنها به دیگران آسیب می‌زند، بلکه خود فریبکار نیز در معرض خطر قرار می‌گیرد. این پند به ما می‌آموزد که باید از فریبکاری پرهیز کنیم و به صداقت و راستگویی اهمیت دهیم.

قدرت و مسئولیت

شخصیت شیر: شیر به عنوان نماد قدرت و سلطه در این حکایت معرفی می‌شود.

پند و عبرت: شیر باید از قدرت خود به درستی استفاده کند و به دیگران ظلم نکند. این موضوع به ما یادآوری می‌کند که قدرت باید با مسئولیت و انصاف همراه باشد. اگر کسی به قدرت دست یابد، باید به عواقب اعمال خود توجه کند و از قدرت خود به نفع دیگران استفاده کند.

دوستی و دشمنی

شخصیت شغال: شغال به عنوان نماد نیرنگ و فریب در روابط اجتماعی معرفی می‌شود.

پند و عبرت: شغال در تلاش است تا از دوستی‌ها و دشمنی‌ها بهره‌برداری کند. این موضوع به ما یادآوری می‌کند که در روابط اجتماعی، باید به انتخاب دوستان و دشمنان خود دقت کنیم و از فریبکاری پرهیز کنیم. دوستی‌های نادرست می‌توانند به ما آسیب برسانند.

صبر و استقامت

شخصیت شتر: شتر به عنوان نماد صبر و استقامت در این حکایت معرفی می‌شود.

پند و عبرت: شتر به دلیل صبر و استقامت خود می‌تواند در شرایط سخت دوام بیاورد. این موضوع به ما یادآوری می‌کند که در زندگی، صبر و استقامت می‌تواند به موفقیت منجر شود و در برابر چالش‌ها ایستادگی کنیم.

حکایت «زاغ و گرگ و شغال و شیر و شتر» در کلیله و دمنه، پند و عبرت‌های ارزشمندی را در مورد فریبکاری، قدرت، دوستی و دشمنی و صبر و استقامت به ما منتقل می‌کند. این حکایت به ما یادآوری می‌کند که باید از فریبکاری پرهیز کنیم، از قدرت خود به درستی استفاده کنیم، در انتخاب دوستان و دشمنان دقت کنیم و در برابر چالش‌ها صبر و استقامت داشته باشیم. این آموزه‌ها می‌توانند به بهبود رفتار فردی و اجتماعی ما کمک کنند.

این حکایت درنهایت به ما می‌آموزد که در دنیای پر از فریب و نیرنگ، تنها با آگاهی و هوشیاری می‌توانیم از آسیب‌ها و مشکلات جلوگیری کنیم. این داستان به‌عنوان یک پند اخلاقی، اهمیت تفکر و تأمل در تصمیم‌گیری‌ها را به ما یادآوری می‌کند و ما را به تفکر در مورد رفتارها و انتخاب‌های خود دعوت می‌کند.

۴.۳.۲- تأکید بر خرد جمعی

در «کلیله و دمنه»، هر داستان به‌نوعی به یک موضوع اجتماعی یا اخلاقی می‌پردازد و از طریق شخصیت‌های حیوانی، پیام‌های عمیق انسانی را منتقل می‌کند. این حکایت‌ها نشان‌دهنده خرد جمعی هستند که از تجربیات و دانایی‌های جمعی افراد به‌دست آمده‌اند. در بسیاری از حکایات، تأکید بر این است که خرد و عقل تنها در صورتی کارساز است که به تنوع فکر و دگراندیشی احترام گذاشته شود. (آقایی و همکاران، ۱۳۹۱: ۶۵)

داستان‌ها معمولاً بر اساس تعاملات میان شخصیت‌ها شکل می‌گیرند و این تعاملات نشان‌دهنده چگونگی شکل‌گیری خرد جمعی در جوامع انسانی است. تصمیمات و انتخاب‌های شخصیت‌ها تحت تأثیر تجربیات و نظرات دیگران قرار می‌گیرد. هر داستان معمولاً به یک نتیجه‌گیری اخلاقی منتهی می‌شود که می‌تواند به‌عنوان یک درس برای جامعه تلقی شود. این نتیجه‌گیری‌ها نشان‌دهنده جمع‌بندی تجربیات و دانایی‌های جمعی هستند که می‌توانند به بهبود رفتارهای اجتماعی کمک کنند.

درنهایت، «کلیله و دمنه» به‌عنوان یک اثر ادبی، نه تنها به سرگرمی می‌پردازد؛ بلکه به ترویج خرد جمعی و تفکر انتقادی در جامعه کمک می‌کند. این اثر به ما یادآوری می‌کند که تجربیات و دانایی‌های جمعی می‌توانند به بهبود وضعیت اجتماعی و اخلاقی جوامع کمک کنند.

حکایت «خرگوش و شیر»

در این حکایت، خرگوشی با حيله و تدبیر موفق می‌شود شیر را به چاه بیندازد. شیر که نماد قدرت و سلطه است، به دلیل نادانی و عدم توجه به هشدارهای خرگوش، در دام می‌افتد. این داستان به ما می‌آموزد که حتی قوی‌ترین و قدرتمندترین موجودات نیز می‌توانند به دلیل نادانی و عدم توجه به خرد جمعی دچار مشکل شوند. (مینوی، ۱۳۸۵: ۸۶)

خرگوش به‌تنهایی نمی‌تواند با شیر مقابله کند، اما با استفاده از تدبیر و همکاری با دیگران، موفق می‌شود. خرگوش به شیر هشدار می‌دهد که به چاه نزدیک نشود اما شیر به این هشدار توجه نمی‌کند. این نکته نشان می‌دهد که در هر جامعه‌ای، گوش دادن به مشاوره‌ها و هشدارهای دیگران می‌تواند از بروز مشکلات بزرگ جلوگیری کند.

شیر به‌عنوان نماد قدرت، به دلیل نادانی و عدم توجه به خرد جمعی، به دام می‌افتد. این موضوع به ما یادآوری می‌کند که قدرت بدون خرد و تدبیر می‌تواند به سقوط منجر شود.

حکایت خرگوش و شیر در کلیله و دمنه به ما می‌آموزد که:

خرد جمعی و همکاری می‌تواند در مواجهه با چالش‌ها و مشکلات به ما کمک کند.

گوش دادن به هشدارها و مشاوره‌ها از دیگران می‌تواند از بروز مشکلات بزرگ جلوگیری کند.

قدرت بدون خرد می‌تواند به سقوط منجر شود و هوش و تدبیر می‌تواند بر قدرت غلبه کند.

این حکایت به‌عنوان یک درس اخلاقی و اجتماعی، اهمیت خرد جمعی و تدبیر در زندگی را به ما یادآوری می‌کند.

به‌طور کلی «کلیله‌ودمنه» به‌عنوان یک اثر ادبی، علاوه بر سرگرمی، به طرح مسائل اجتماعی و انتقادی می‌پردازد و افراد را به تفکر دربارهٔ وضعیت‌های موجود وادار می‌کند. این دگراندیشی همواره در دل داستان‌ها نهفته است و می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای اعتراض و تغییر اجتماعی مطرح شود.

این نمونه‌ها نشان‌دهنده‌ی تعهد «کلیله‌ودمنه» به ترویج اندیشه‌های نو و نقد به وضع موجود هستند. این حکایات با استفاده از سمبل‌ها و شخصیت‌های مختلف، خواننده را به تفکر و تأمل در مورد رفتارها و نظام‌های اجتماعی وادار می‌کنند.

۳- نتیجه‌گیری

تحلیل مفهوم دگراندیشی در کلیله‌ودمنه نشان می‌دهد که این مفهوم نه‌تنها به‌عنوان یک ابزار انتقادی و سازنده، بلکه به‌عنوان یک عامل پیچیده و چندوجهی در تعامل با قدرت و دانش عمل می‌کند. دگراندیشی در این اثر به ما یادآوری می‌کند که نقد و بررسی ایده‌ها و باورهای غالب می‌تواند به تغییرات مثبت در جامعه منجر شود.

این مقاله همچنین تأکید می‌کند که دگراندیشی در جوامع معاصر نیز اهمیت دارد و می‌تواند به درک بهتر چالش‌های اجتماعی و فرهنگی کمک کند. با توجه به دیدگاه‌های فوکو، میل و هابز، می‌توان نتیجه گرفت که دگراندیشی به‌عنوان یک نیروی مثبت و سازنده، می‌تواند به پیشرفت اجتماعی و فرهنگی منجر شود و به ما یادآوری کند که تنوع اندیشه‌ها و نقد سازنده می‌تواند به بهبود شرایط اجتماعی و سیاسی کمک کند.

علاوه بر این، دگراندیشی در این اثر، نه‌تنها به‌عنوان یک منبع ادبی، بلکه به‌عنوان ابزاری برای ترویج تفکر انتقادی و ایجاد همزیستی مسالمت‌آمیز در جامعه عمل می‌کند. حکایات مختلف در این کتاب با ارائه شخصیت‌های گوناگون و نمایاندن تنوع نظرات و تجربیات به مخاطب یادآوری می‌کند که هر فرد، با ویژگی‌های منحصر به فرد خود، می‌تواند دنیای اطراف را از زاویه‌ای متفاوت ببیند.

درنهایت، یافته‌های این پژوهش بر اهمیت دگراندیشی به‌عنوان یک رکن اساسی در ترویج اخلاق و تعاملات مثبت در جامعه تأکید می‌کند و می‌تواند راهنمایی برای افراد و جامعه در جهت ایجاد فضایی با همزیستی مسالمت‌آمیز و محترمانه باشد. حکایات «کلیله‌ودمنه» به‌عنوان دارایی‌های فرهنگی، به ما یادآوری می‌کنند که دگراندیشی نه‌تنها یک ارزش، بلکه یک نیاز ضروری برای رسیدن به رشد و توسعه اجتماعی است.

فهرست منابع

فهرست منابع الف. منابع فارسی

۱. استوارت میل، جان. (۱۳۹۲). *درباره آزادی*، مترجم محسن ثلاثی، تهران، علمی.
۲. آقای، اسماعیل؛ صدیقی ليقوان، جواد؛ آسمی، مهدی. (۱۳۹۱). «جایگاه عقل در داستان موش و گربه»، *هفتمین گردهمایی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی*. صص ۱۵۱-۱۶۴.
۳. پوپر، کارل. (۱۴۰۰). *جامعه باز و دشمنان آن*، مترجم عزت‌الله فولادوند، تهران: خوارزمی.
۴. جی فیس، استفان. (۱۴۰۲). *توماس هابز و سیاست فلسفه طبیعی*، مترجم زهرا تدین، دنیای اقتصاد.
۵. دهقانیان، جواد. (۱۳۸۹). «بررسی کارکرد قدرت و فرهنگ سیاسی در کلیله و دمنه»، *پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی*، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، دوره جدید، سال سوم، شماره (۱)، پیاپی ۹. صص ۹۱-۱۰۴.
۶. شریف پور، عنایت‌الله. (۱۳۸۷). «اندیشه سیاسی در کتاب کلیله و دمنه»، *نشریه ادبیات و علوم انسانی دانشگاه باهنر کرمان*، دوره جدید، شماره (۲۴). صص ۲۴-۴۷.
۷. شیخ‌لووند، فاطمه؛ مستعلی زاد، تهمینه. (۱۳۹۵). «بررسی اخلاق مدیریتی در کلیله و دمنه»، *پژوهش نامه ادبیات تعلیمی*، دوره ۸، شماره (۳۲). صص ۱۳۷-۱۵۹.
۸. کانمن، دنیل. (۱۴۰۳). *تفکر سریع و کند*، مترجم غلام‌حسین علی مازندرانی، تهران: آرایان.
۹. منشی، نصرالله. (۱۳۸۴). *کلیله و دمنه*، به تصحیح مینوی طهرانی، تهران: سپهر.
۱۰. هابز، توماس. (۱۴۰۲). *لویاتان*، مترجم حسن بشیریه، تهران: نی.

ب. منابع لاتین

1. Aylor, Charles. (1994). *Multiculturalism and The Politics of Recognition*. Princeton University Press.
2. Donnelly, Jack. (2013). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press.
3. Foucault, Michel. (1972). *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. Pantheon Books.
4. Foucault, Michel. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Vintage Books
- Giddens, Anthony 2006. (Sociology. Polity Press
5. Marcuse, Herbert. (1964). *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Beacon Press.

References

- Aghaei, Ismail; Sedighi-Liqvan, Javad; Asemi, Mehdi. (2012). "The Place of Reason in the Story of the Mouse and the Cat", *Seventh Conference of the Association for the Promotion of Persian Language and Literature*. pp. 151-164. (in Persian)
- Aylor, Charles. (1994). *Multiculturalism and The Politics of Recognition*. Princeton University Press.
- Dehghanian, Javad. (2010). "Investigating the Function of Power and Political Culture in Kalilah and Demnah", *Researches in Persian Language and Literature*, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, New Edition, Year 3, No. (1), Serial 9. pp. 91-104. (in Persian)
- Donnelly, Jack. (2013). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press.
- Foucault, Michel. (1972). *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. Pantheon Books.
- Foucault, Michel. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Vintage Books Giddens, Anthony(2006). *Sociology*. Polity Press.
- Hobbes, Thomas. (2023). *Leviathan*, translated by Hassan Bashiriyeh, Tehran: Ni. (in Persian)
- J. Face, Stephen. (2023). *Thomas Hobbes and the Politics of Natural Philosophy*, translated by Zahra Tedin, World of Economics. (in Persian)
- Kahneman, Daniel. (2024). *Thinking Fast and Slow*, translated by Gholamhossein Ali Mazandarani, Tehran: Arayan. (in Persian)
- Marcuse, Herbert.(1964).*One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Beacon Press.
- Monshi, Nasrallah. (2005). *Kalileh-ud-Maneh*, edited by Minou Tehrani, Tehran: Sepehr. (in Persian)
- Popper, Karl. (2021). *The Open Society and Its Enemies*, translated by Ezatollah Foladvand, Tehran: Kharazmi. (in Persian)
- Sharifpour, Enayatollah. (2008). "Political Thought in the Book of Kalilah and Dimnah", *Literature and Humanities Journal Bahonar University of Kerman*, New Edition, No. (24), pp. 24-47. (in Persian)
- Sheikhlovand, Fatemeh; Mostaalizad, Tahmineh. (2016). "A Study of Managerial Ethics in Kalilah and Demnah", *Research on Educational Literature*, Volume 8, Number (32), pp. 137-159. (in Persian)
- Stuart Mill, John. (2013). *On Freedom*, translated by Mohsen Salasi, Tehran, Elmi. (in Persian)